

Blatná - zaniklá středověká osada u Cidlíny (okr. Třebíč)

Blatná - Deserted Medieval Village by Cidlina (distr. Třebíč)

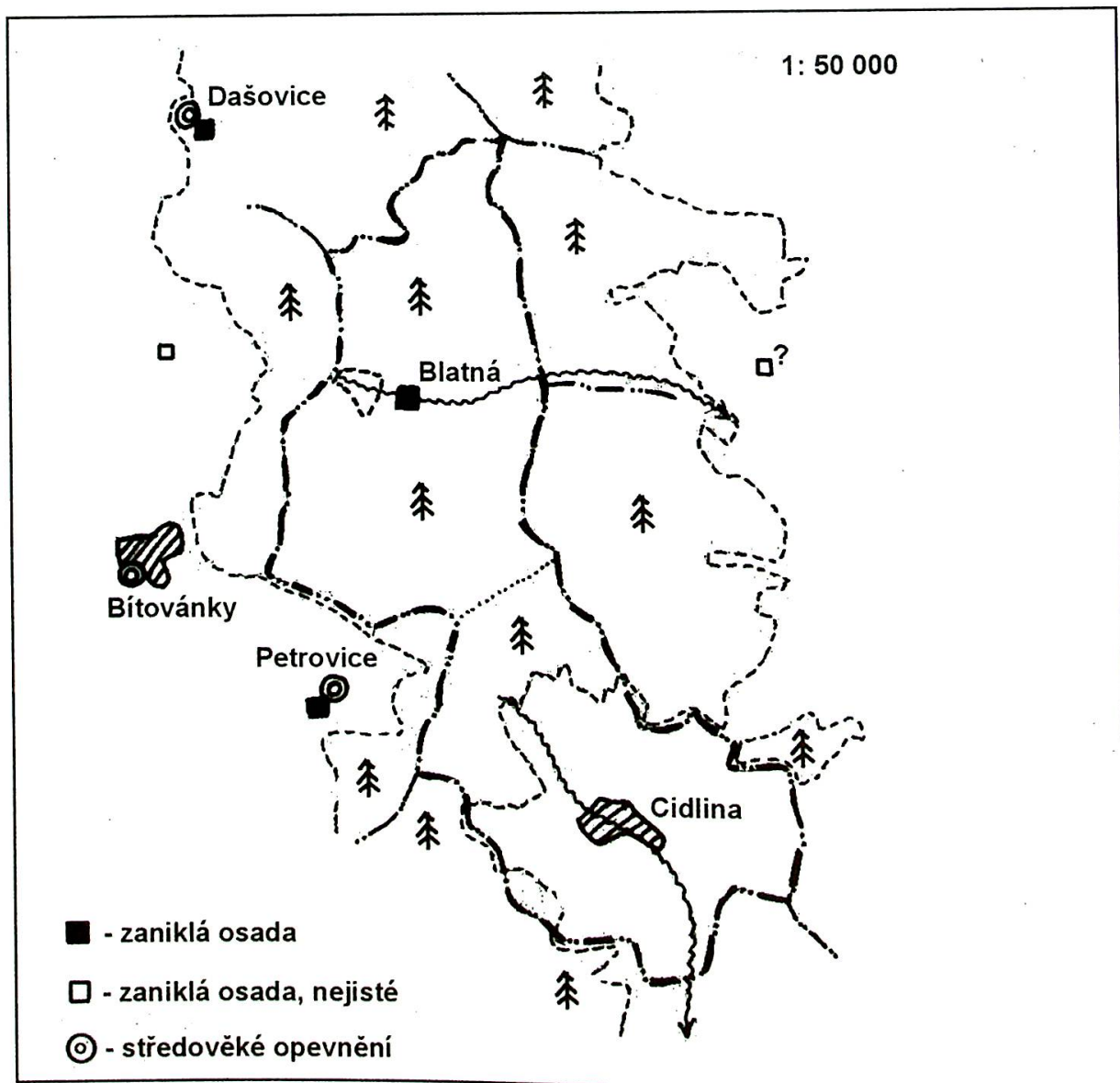
MILAN VOKÁČ - PAVEL ŠKRDLA

Abstract

Remains of the deserted medieval village called Blatná were exactly localized by field archaeological survey. The village existed in a short time span since the first third of the 13th century to the first half of the 14th century. It was deserted due to less favorable climatic conditions and perhaps also due to war events. Recognition survey uncovered large quantities of pottery sherds made of clay with graphite and fine-grained mica inclusions. Encircling incised lines (the so-called radélko decoration) were applied in vessel decoration.

Key words

Deserted village, high middle ages, archaeological finds, settlement strategy, Western Moravia.

Obr. 1: Katastrální území obce Cidlina a poloha ZSO Blatná.

Úvod

Problematika výzkumu zaniklých středověkých osad (dále jen ZSO) je na jihozápadní Moravě sledována již několik desítek let. Právě v uvedené oblasti byly komplexně archeologicky prozkoumány zaniklé vesnice z období středověku, a to Pfaffenschlag u Slavonic a Mstěnice u Hrotovic. Na základě těchto výzkumů bylo zjištěno mnoho nových poznatků o životě středověké vesnice a tyto výzkumy nás motivovaly k hledání odpovědí na další otázky týkající se středověké kolonizace a osídlení JV úpatí Českomoravské vrchoviny.

Jednou z takových drobných záhad byla lokalizace a datování ZSO Blatná („Blanná“), která měla zaniknout na dřívějším lesonickém panství. Absence historických a vlastivědných údajů, které by se jí týkaly, pak vyvolala terénní povrchový průzkum a následný nález pozůstatků osady. Následující popis jejího objevu je svědectvím o tom, jak je možné vcelku náhodou takovou zaniklou osadu objevit. Dne 2. 4. 2005 jsme podnikli v doprovodu Stanislava a Hany Houzarových a Jaroslavy a Jakuba Škrdlo-tem Bledule jarní. Při návratu jsme si povšimli několika grafitových střepů spadlých z vrstvy humusu ve svrchní partii zářezu pro lesní cestu a následující průzkum prokázal hojné archeologické pozůstatky v přilehlém okolí.

Lokalizace naleziště a přírodní podmínky

Lokalita je situována na katastrálním území obce Cidlina asi 3,5 km od jejího středu uprostřed velkého lesního komplexu (obr. 1). Leží 20 - 30 m vpravo od silnice vedoucí z Bítov-
nek do Čáslavic, respektive do Římovy (tzv. „Třebíčská cesta“). Těsně při severním okra-
ji ZSO stojí stavení hájenky „Blatná“ a západně od vesnice se rozkládal rybník přeměněný
v současnosti v podmáčené louky. Středem vesnice protéká Šebkovický potok. Archeologické nálezy
pocházejí z terasového stupně na severním svahu, který je vyvýšen asi 4 - 5 m nad hladinu potoka,
asi 15 m od jeho pravého břehu (obr. 2). Poloha lokality na ZM 1:10 000, mapa 23-44-06 je 370 mm
od Z s. č. a 324 mm od J s. č. Těsně pod nálezy středověké keramiky se na pravém břehu potoka na-
chází studánka (ZEJDA a kol. 2005, 37). Studánka pravděpodobně sloužila jako vodní zdroj již zaniklé
středověké vesnici.

Zaniklá osada Blatná se nachází v silněji členitém terénu JV úpatí Českomorav-
ské vrchoviny v nadmořské výšce 624 - 632 m. Geomorfologicky náleží lokalita do oblas-
ti Českomoravské vrchoviny a celku Křižanovské vrchoviny, dále do podcelku Brtnická vrcho-
vina a okrsku Zašovický hřbet. Ten je popisován jako severojižně protáhlý výrazný hřbet mezi
údolím Jihlavy (Rokytné) a Brtnice tvořený pevnými kvarcity (DEMEK a kol. 1987). Východně
od lokality spadají k jihovýchodu na Moravskobudějovicko výrazné svahy a jde vlastně o okraj
samotné Českomoravské vrchoviny dobře patrný při pohledu z Moravskobudějovické kotli-
ny. Svahy jsou prořezané zahloubenými, místy skalnatými údolími drobných potoků. Směrem
na západ od zaniklé osady terén přechází do víceméně zvlněné vrchoviny. V nedalekém okolí lokality
jsou významné vyvýšeniny dosahující nadmořské výšky až 682 m („Maková hora“), 683 m („Srňčí hora“)
a 711 m (hora „Mařenka“). Vesnice se rozkládala po obou březích Šebkovického potoka v blízkosti jeho
prameniště, který protéká silně zaříznutým údolím a nad jižním okrajem zaniklé vesnice se zvedá ostrá
elevace „Písařka“ (645 m) místy porušená těžbou kamene (obr. 2).

Zdejší geologické podloží tvoří světle šedavé biotitické migmatity odolné proti zvětřování a
tvořící výraznější vyvýšeniny (za informaci děkujeme RNDr. S. Houzarovi). V blízkém okolí vystupují
sillimaniticko-biotitické pararuly, případně kvarcity pestré skupiny moldanubika. Podél vodotečí jsou
nepříliš mocné vrstvy aluviálních hlinitopísčitých a štěrkovitých sedimentů. Půdy lze charakterizovat jako
kambizemě modální (hnědé půdy až podzoly) a v podmáčených plochách jsou vyvinuty pseudogleje.
Z hlediska klimatických podmínek se ZSO Blatná nachází v mírně teplé oblasti MT 5 a MT 3 s ročním
srážkovým úhrnem kolem 650 mm.

Původní vegetační pokryv můžeme rekonstruovat jako květnaté či acidofilní bučiny s hojnou jedlí
(NEUHAUSLOVÁ a kol. 2001). Zbytky bučin a izolované buky se dodnes objevují v celém okolí zaniklé
osady Blatná (za informaci děkujeme H. Houzarové). Na vlhkých stanovištích (zejména v prameništi a
údolí Šebkovického potoka) se objevovaly porosty olše, jedle, vrby a nejspíše i smrku, zatímco na ka-
menitých místech v okolí se uplatňovaly javory a lípy. Dub téměř zcela chyběl. V křovinném patře lesa
se objevuje krušina olšová, jeřáb ptačí, maliník a bez hroznatý.

Historie lokality, název osady

ZSO Blatná stála vždy na okraji zájmu vlastivědného i archeologického výzkumu Třebíčska. Zajímavé je, že se o ní nezmiňuje žádný starší údaj z konce 19. stol. až první poloviny 20. století, např. ani ve Vlastivědě moravské, kde se jinak různé údaje o zaniklých osadách objevují. Písemné prameny, které by se týkaly doby života vesnice dosud chybí a tak jedinou zmínkou je údaj z roku 1669. Tehdy již byla vesnice „zcela pustá a zarostlá velikým lesem“. Její zánik byl hypoteticky kladen do 16. století, ale jak ukazují nové poznatky, k jejímu opuštění došlo nejspíše již o 100 - 200 let dříve (NEKUDA 1961, 138; MĚŘÍNSKÝ 1997, 208). Po zániku vsi se udržel pomístní název „Blatný“ upomínající na zaniklou osadu a ten byl posléze přejat jako název sousední hájenky (na III. vojenském mapování z poloviny 19. století). Současný traťový název „Blatná hráz“ vznikl spojením názvu hájenky s pozůstatky hráze bývalého rybníka. V současnosti slouží hráz za násep pro silnici. Otázka, zda komunikace procházela vesnicí již v době její existence a zda tehdy existoval i rybník nad ní, zůstává otevřená.

Název osady Blatná, někdy též Blanná je odvozen od místních přírodních podmínek. Znamená osadu založenou v prostoru inundace potoka či v jeho prameništi, kde byla bažinatá, blátivá místa (bahnitá půda, tzv. „blany“). Podobné názvy vesnic se objevují i jinde na Moravskobudějovicku ve staré sídelní oblasti (Blatnice, Blanné).

Archeologické prameny

Při průzkumech lokality uskutečněných ve dnech 2. 4. 2005, 22. a 29. 10. 2005 byla na úpatí svahu obráceného k severu získána kolekce zlomků středověké keramiky a drobných hrudek mazanice. Nálezy se objevily v zářezu lesní cesty ve svrchní partii jeho profilu a dále na několika místech v přilehlém lese v ploše asi 10 × 30 m. Mimo to byly dva zlomky keramiky ze 13. - 14. století objeveny také přímo v korytě Šebkovického potoka a další nálezy můžeme odůvodněně předpokládat na poli a louce obrácené k jihu pod hájenkou.

Archeologické nálezy se objevují ve vrstvě silně kamenité, tmavě hnědé hlíny („kulturní vrstva“) mocné 15 - 30 cm pod slabou vrstvou lesní hrabanky a zetlelého listí. Podloží tvoří zvětralé bloky migmatitu a skalní podklad místy vystupuje až téměř k povrchu. Stratigrafii lokality a případné zahloubené objekty lze v současnosti velice těžce zjistit, neboť kulturní vrstva je prorostlá kořeny starých stromů a zcela promísená zvětralými bloky migmatitu. Pouze v jednom místě na hraně terasovitěho stupně (zářez nad lesní cestou) je patrnější zásah zahloubený 20 cm do podloží a dlouhý asi 2 m s rovným dnem - zřejmě jde o pozůstatek do země zapuštěného suterénu zemnice. Z profilu a nejbližšího okolí uvedeného objektu pochází naprostá většina popisované keramiky. Na hraně terasového stupně až ve svahu jsou víceméně v řadě o směru V-Z dosud patrné 3 - 4 mělké oválné prohlubně a mírné vyvýšeniny vzdálené od sebe asi 6 - 10 m. S největší pravděpodobností jde o destrukce domů a zemnicových objektů zaniklé vesnice.

Získaná keramika jednoznačně ukazuje na dobu existence vesnice ve 13., případně ve 14. století. Z keramických tvarů jsou doloženy zejména zlomky hrncovitých nádob (vejčité a soudkovité hrnce), zcela ojediněle i silnostěnných tuhových zásobnic a plochých talířovitých poklic (obr. 4:15). Z tvarů bylo možné vzhledem k omezenému množství keramických fragmentů rekonstruovat pouze nízký hrnec zdobený vlnicemi na výduti (obr. 3:1).

Keramické těsto, z něhož jsou nádoby vyrobeny, se vyznačuje jemně mletým grafitem i slídou a má „stříbřitý lesk“ (59 %). Keramické těsto tvořené jemně mletou slídou a pískem je méně časté (37 %). Jeden okraj hrncovité nádoby je vyroben ze světle šedavé plavené hmoty a ukazuje na nové prvky v keramice ve 13. století (obr. 4:1). Zatím zcela chybí keramika s výraznou příměsí lupínků slídy a tvrdě pálená plavená hrncovina, typická pro 14. - 15. století. Také silně grafitové zboží s většími zrny grafitu, charakteristické pro 11. - 12. století, se na lokalitě objevuje jen výjimečně (1 %). Keramika ze sledované lokality má tedy starší rysy než keramika ze 14. - 15. století, ale zároveň obsahuje minimální množství hrubého grafitu, typického v mladohradištních nádobách. Podle toho můžeme hlavní část materiálu zařadit do průběhu 13., případně 14. století. Nádoby byly vypalovány oxidačně i redukčně do šedých a oranžově hnědých tónů a někdy jsou potaženy vrstvičkou engoby. Ojedinělé kusy byly drůhotně přepáleny. Průměrná tloušťka stěpů hrnců je 6 mm. Na dně jedné hrncovité nádoby se zachoval zbytek hrnčířské značky ve tvaru kolečka.

Ve výzdobě hrncovitých nádob se běžně objevují ještě hradištní tradice jako jsou několikanásobné (jemně ryté) i jednotlivé vlnice (10 %) a obvodové rýhy a žlábků vytvářející tzv. šroubovici (58 %) (obr. 5:8 - 9, 13 - 16, 6:1 - 7). Překvapivým zjištěním byla běžná výzdoba tzv. radélkem - obvodové řádky obdélníků a čtverečků provedené pomocí ozubeného kolečka (7 stěpů, 22 %) (obr. 5:1 - 7). Ve dvou případech byla zjiš-

ve Pfaffenschlagu u Slavonic (NEKUDA 1975, obr. 27). Další výzkum však jistě upřesní či dokonce zcela změní dobu a příčinu zániku vesnice, její celkový rozsah a uspořádání usedlostí.

Po zániku Blatné převzala její katastr vesnice Cidlina a později byla počítána k panství Lesonice. Při pohledu na katastrální území obce Cidlina vidíme jeho protažený tvar s excentricky umístěnou současnou vesnicí a zbývající SZ polovinu katastru můžeme přisoudit k původnímu rozsahu katastru ZSO Blatná (obr. 1). To může být vodítko pro vyhledávání dalších zaniklých osad v okolí - katastrální území s excentricky umístěnými vesnickými jádry a ve výběžku katastru se pak může skrývat zaniklá osada.

ZSO Blatná velice dobře zapadá do systematického rozmístění středověkých osad v okolí, vzdálenosti k ostatním osadám jsou pravidelně 2 - 4 km: Bítovánky - 2 km, ZSO Dašovice - 2,2 km, ZSO Petrovice - 2,5 km, Cidlina - 3,5 km, Římov - 3,5 km, ZSO(?) v trati „Romperek“ u Čáslavic - 2,5 km. Nejblíže by mohla být zaniklá osada v trati „Sady“ u Bítovánek - 1,5 km (sdělení J. Musil 2006).

Na některých okolních sídlištních lokalitách již byla zjištěna keramika totožného rázu jako byla objevena na zkoumané lokalitě. Jde o ZSO Dašovice u Lesné (sběry J. Musila a A. Bartuška uložené v MV Třebíč), ZSO Jenišov u Opatova, okolí kostela sv. Martina u Čáslavic a Bolíkovice (sběry M. Vokáče). Ve všech těchto případech byla zjištěna grafitová a jemně grafitová keramika z 1. poloviny 13. století, častěji zdobená radélkem.

Nakonec musíme upozornit na problematiku starého opevnění na „Makové hoře“ ve vzdálenosti 1100 m JV od Blatné. Podle starých vlastivědných údajů se zde nacházelo „staré hradisko s valy“ (DVORSKÝ 1906, 210) a roku 1932 se zde při lesních pracích objevila podkova a ostruha (sdělení F. Peštál 2004). Mohlo se jednat o drobné středověké opevnění - hrádek, ale bez důkladného průzkumu zůstává tato otázka nadále otevřená.

Závěrem lze konstatovat, že zaniklá středověká osada Blatná byla podle archeologických pramenů založena v 1. polovině 13. století, v době kolonizace Českomoravské vrchoviny. Pro méně vhodné přírodní podmínky a možná i díky válečným událostem byla opuštěna v 1. polovině 14. století. Pro vyhledávání zaniklých středověkých osad je důležité sledovat nepravidelné tvary katastrálních území, vzdálenosti jednotlivých sídlišť, geomorfologické podmínky, vodní zdroje (studánky, prameniště a potoky) a samozřejmě traťové názvy upomínající na zaniklá sídliště.

Literatura

- BLÁHA, J. 1997: K projevům kulturních vlivů na keramice raného a vrcholného středověku v horním Podyjí. In.: Z pravěku do středověku, Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. Brno.
- DEMEK, J. a kol. 1987: Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČSR. Praha.
- DVORSKÝ, F. 1906: Třebický okres, Vlastivěda Moravská, II. Místopis, Brno.
- HOUZAR, S. - ŠKRDLA, P. - VOKÁČ, M. 2004: Opatovsko-Svojkovický zlatonosný revír na jihozápadní Moravě, In.: Stříbrná Jihlava, Exkurzní průvodce, Jihlava.
- MĚŘINSKÝ, Z. 1997: Osídlení regionu od prvních stop pobytu člověka do 10. století, Od připojení Moravy v rámcem Českého státu do válek husitských. In.: Nekuda, V. (ed.), Moravskobudějovicko, Jemnicko, 73 - 239, Brno.
- NEKUDA, V. 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno.
- NEKUDA, V. 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.
- NEKUDA, V. 2000: Mstěnice, Zaniklá středověká ves u Hrotovic, Raně středověké sídliště. Brno.
- NEUHAUSLOVÁ, Z. a kol. 2001: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- ZEJDA, R. a kol. 2005: Prameny a studánky Třebíčska. Tišnov.

Summary

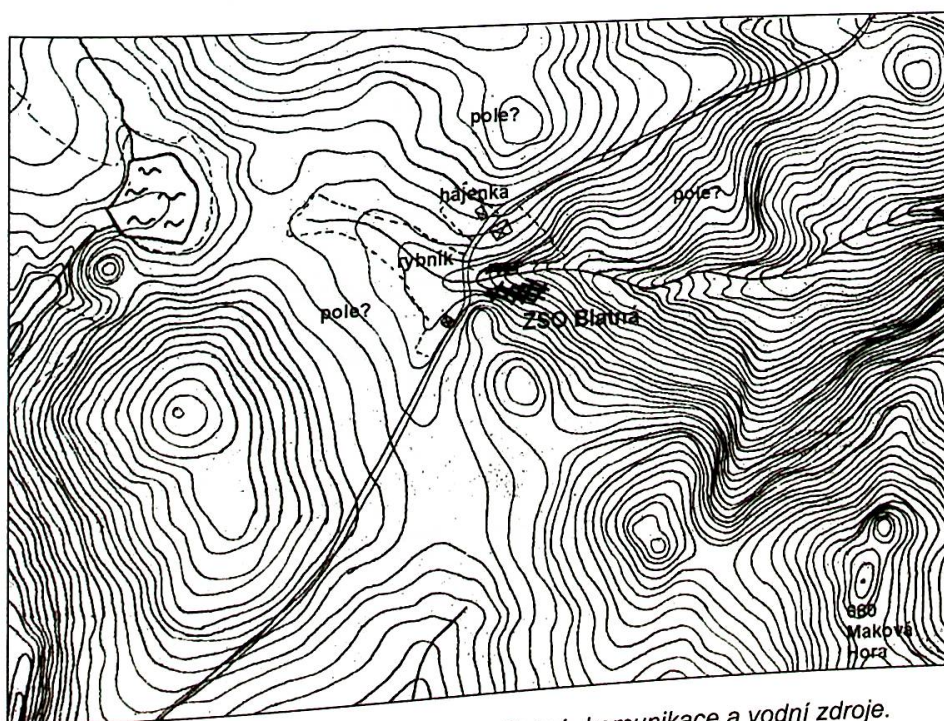
The medieval village of Blatná ceased to exist on the cadastral territory of the Cidlina municipality approx. 3,5 km from its center, in the middle of a large forest complex (Fig. 1) on the right side of the road Bítovánky - Římov. Local names - gamekeeper's lodge "Blatná" and a big drained fishpond "Blatná hráz" - are the only remains of the deserted village. No written record from the time of its existence mentions the Blatná village. The name of the village was derived from the local natural setting. The Šebkovický creek ran through the center of the village and archaeological finds were collected from both sides of the creek valley. The deserted village is situated in the rugged landscape at the foot of Českomoravská vrchovina at 624 - 632 m above sea level. Sharp elevation disrupted by stone (migmatite) extraction, used most probably for construction purposes in the medieval village, rises over the southern edge of

the deserted village. Surrounding soils were poor, rocky and muddy. The original vegetation cover can be reconstructed as beech wood with abundant fir.

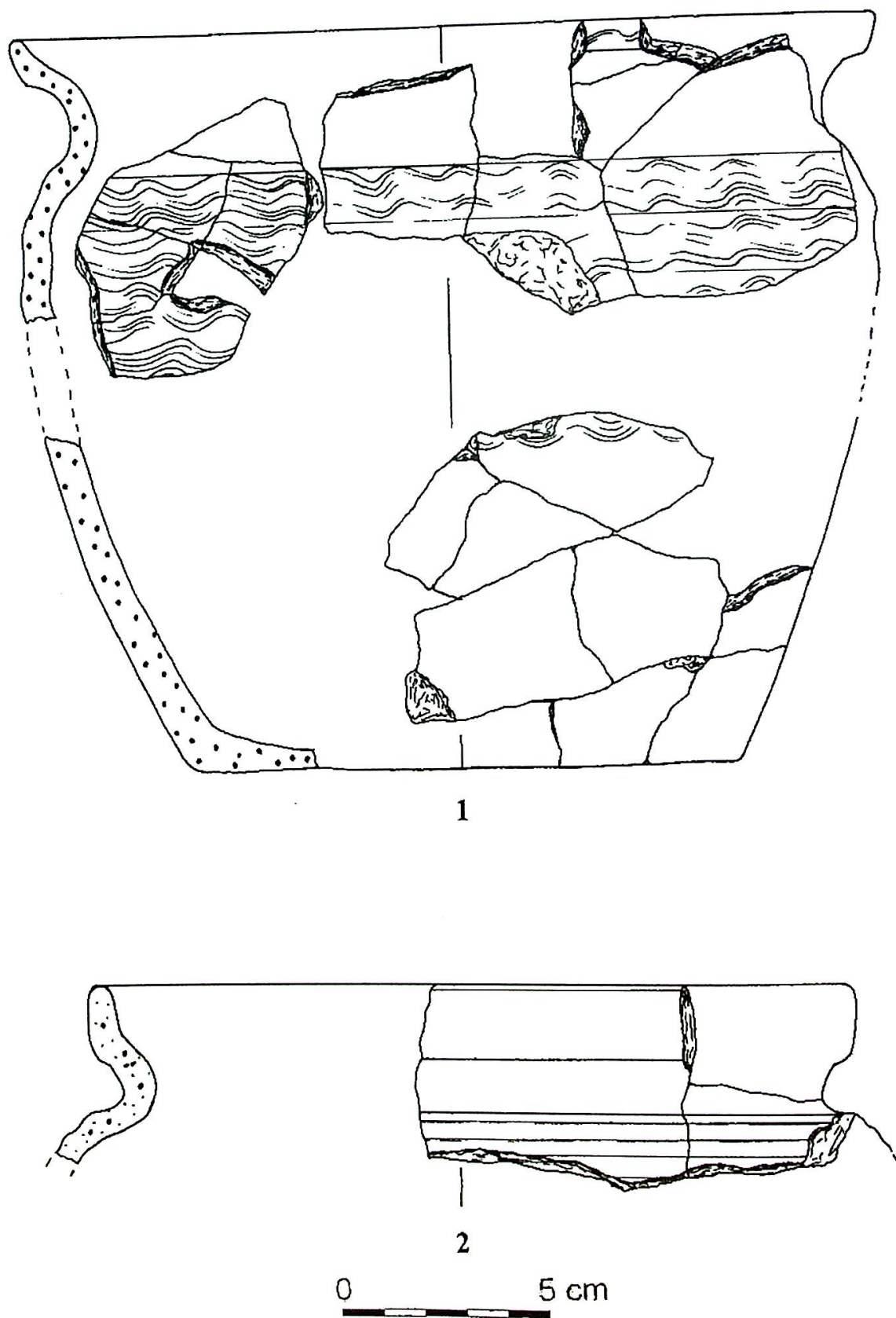
Archaeological finds appear in a layer of very rocky soil ("cultural layer") and the subsoil consists of weathered migmatite blocks and rocks. Destrutions of farmsteads and building basements of the deserted village still preserve in rough row on the edge of the terrace step. Fragments of pot-shaped vessels, sporadically also thick-walled storage vessels and plate-shaped dish covers are documented among the obtained ceramic shapes. The ceramic paste of the vessels is characterized above all by finely ground graphite and fine mica. The vessels were fired by both oxidation and reduction method. Remain of a potter's mark is preserved on the bottom of one pot. The decoration of the pot-shaped vessels commonly includes wavy lines and circum-incised lines or grooves forming spirals. Surprising was the detection of common decoration by encircling incised lines (the so-called radélko decoration). This decoration style in combination with graphite ceramic paste is characteristic for the first half of the 13th century in southwestern Moravia. Vessels with this type of decoration appear in historic centers of medieval cities, towns and villages, even in residences of lower nobility.

According to the archaeological sources the origin of the Blatná village can be placed in the first third of the 13th century. Systematic colonization of Českomoravská vrchovina itself occurs since the beginning of the 13th century and in this period also the Blatná village was established. The position selected for the village establishment had its advantages, such as a nearby water source (a creek and probably also a spring) and flatland patches suitable for field setting. However, soon after foundation the negative circumstances manifested, such as very rocky soil in most of the vicinity which caused fast degradation of the fields by the intensive agricultural activity, high elevation above sea level and pronouncedly rugged or on the contrary flat swampy landscape. Based on the archaeological sources and natural conditions we postulate that the village was deserted due to the agricultural - economic situation and possibly also owing to the war events from the second half of the 13th to the first half of the 14th century. The village was oval in ground plan and a creek ran through its center; in the upper part of the village there was a water source - a spring. The homesteads were situated on both banks of the creek on a sloped terrace step 4 - 5 m above the inundation level. The longer axis can be estimated to measure approx. 100 m. After the demise of Blatná its cadastre went over to the Cidlina village and later it belonged to the Lesonice estate.

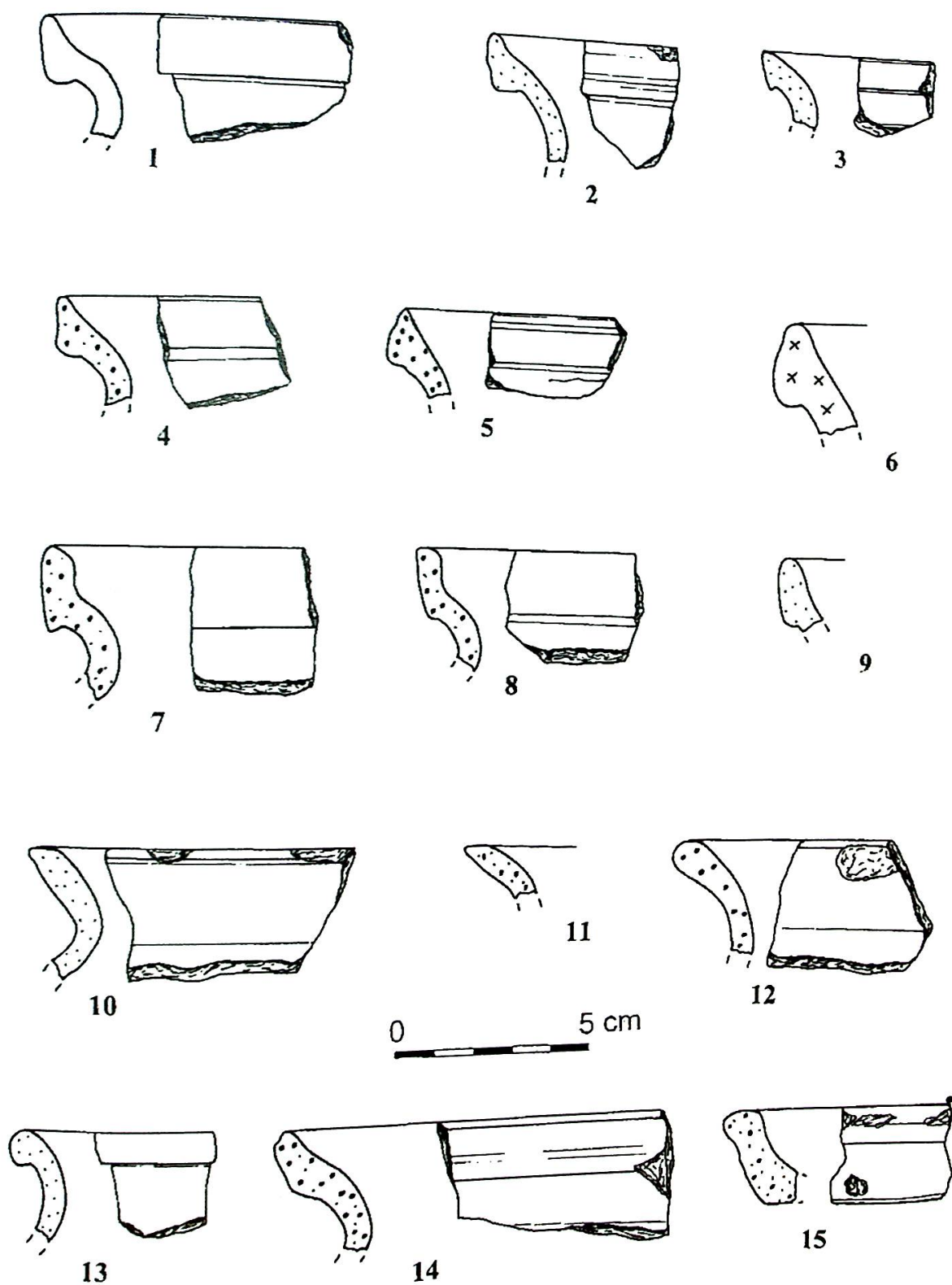
When searching for deserted medieval villages, it is important to monitor irregular shapes of cadastral territories, the distances between the individual settlements, the geomorphologic conditions, water sources (springs, spring areas and creeks) and of course the local names reminding of abandoned settlements.

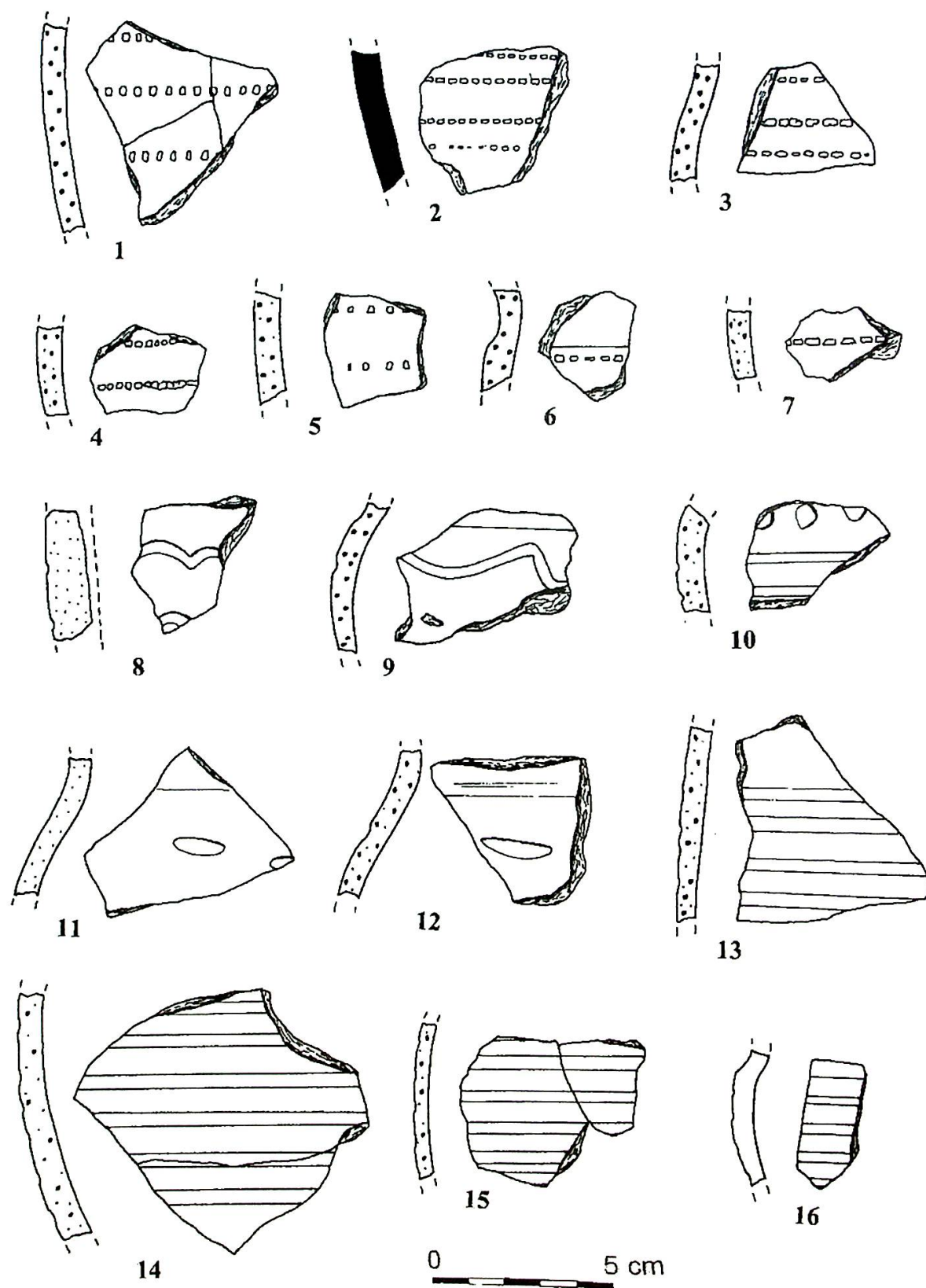
Obr. 2: Výšková členitost okolí ZSO Blatná, komunikace a vodní zdroje.

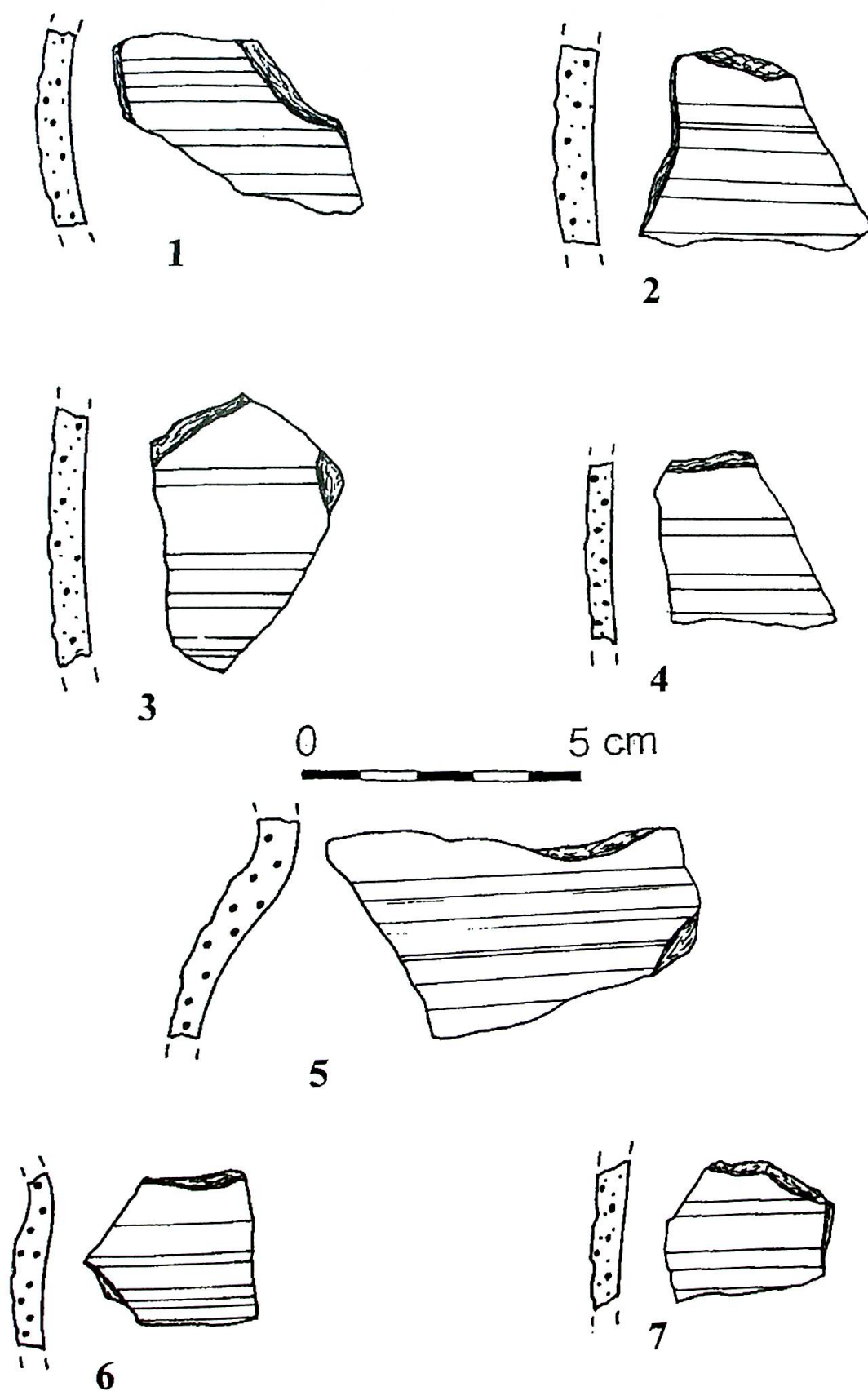
Obr. 3: ZSO Blatná. Zlomky hrncových nádob ze 13. století

Obr. 4: ZSO Blatná. Okraje hrncovitých nádob ze 13. století.

Obr. 5: ZSO Blatná. Zlomky zdobených výdutí hrncovitých nádob ze 13. století.

Obr. 6: ZSO Blatná. Zlomky zdobených výdutí hrncovitých nádob ze 13. století